

A

HATÁROZOTT ÉS HATÁROZATLAN

MONDATRÓL.

BARNA FERDINÁND.

L. TÁGTÓL.

BUDAPEST.

AZ EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFFMANN és MOLNÁR.)

1874.

A HATÁROZOTT ÉS HATÁROZATLAN MONDAT.

(Ölvasatott a M. T. Akadémia 1874. márczius 23-án tartott ülésében.)

Egyike azon visszaéléseknek, melyektől az értelem tisztaságában annyira gyönyörködő magyar nyelv épen az értelem tisztasága rovására legtöbbet szenvedett és szenved folyvást egy nem annyira öntudatos, mint szeszély-szülte megállapodás következtében. — az *egy*-nek sokszor ott is a hol arra mulhatatlanul szükség van, azon ürügy alatt való elhagyatása, mintha az *egy* a magyarban névelőt (határozatlan) soha sem helyettesítene. Ez nyilvánosságos tévedés, mely legott kitűnik, ha elgondoljuk, hogy az ige határozott és határozatlan ragozásából annak csak úgy ki kellett lassankint fejlenie, mint az *a az* határozatlan névelőnek, ugyanis mihélyt a határozott névelő kifejlett, szükségképen ki kellett fejlődnie az ellentétes határozatlan *egy* névelőnek is. **Hogy** ennek a szerepe a magyarban jóval korlátoltabb, mint például ugyanezt a német, angol, francia nyelvekben tapasztaljuk, ebből még korántsem következik, hogy a magyarban névelői szerepe nincs, hanem csak is az, hogy nincs rá itt oly nagy szükség mint ama nyelvekben, a minek meg az oka abban rejlik, hogy a határozottság és határozatlanság viszonyának egy tetemes részét már az ige határozott és határozatlan kettős ragozása fejezi ki; — a honnan világos, hogy egy oly nyelvnek, a melynek erre az egész szófűzésen uralkodó oly hatalmas saját idomai vannak, mint a magyar alanyi és tárgyi ragozás, az *e* tekintetben való értelem-módosító *egy*-re

nem lehetett oly nagy mértékben szüksége, mint oly nyelveknek, melyeknek a határozottság és határozatlanság viszonyai jelölésére saját külön idomaik nincsenek, avagy ha vannak is mint például a francziának, erre nem az ige- vagy névszó, hanem csak is a két névelő (le la és un une) szolgál, ugyan-ezek elseje genitivusa (du de la) szolgálván az osztás fogalmára is.

Tárt kaput nyitott pedig mindezen visszaélésekre az Akadémia kiadta »Magyar nyelv rendszere«, mely is erre nézve így nyilatkozik: »Az *egy* számnévvel sok visszaélés történik, minthogy az sokak által a német határozatlan névelő helyett használtatik. Nyelvünkben következő esetekben van helye:

a) Midőn határozottan csak *egy*-et és nem többet akarunk mondani, p. o. az egész házban egy embert találtam.

b) Midőn valamely tárgynak vagy személynek egyedisége iratik körül, különösen regékben és elbeszélésekben, p. o. élt hajdan egy király, kinek három fia volt.

c) Használtatik az: olly, illy, ollyan, ilyen névmások előtt is, de többnyire csak a b) pont alatt említett esetben; ekkor azonban ki is maradhat, p. o. *mit tarthatunk egy olly emberről, a ki* stb., vagy: *mit tarthatunk olly emberről.*

d) Használtatik a főnév és annak jelzője közé téve, melly esetben nyomosító erővel bír, p. o. *derék egy ember; ez gonosz egy csapás; s az ily mondat egészen más értelmű, mintha az egy a melléknév elé tétetik, p. o. egy derék ember többet ér száz rosznál; egy gonosz csapás egészen főkre tette.*

e) Magasztaló vagy lealázó értelemben is vétetik, p. o. *kár így czivódnai egy hitvány gebén.*

f) Határozatlan gyűjtő nevek előtt, mint: *pár, falca, sereg, csapat, bokor*, kitétetik; p. o. *egy pár csizmát vett; a réten egy falca juh legel.* Egyébiránt ez többnyire az a) szabály szerint mondatik így.

Minden egyéb esetekben ki lehet kerülni a németes *egy*-et. a) Annak egészen elhagyásával. b) Az *illy, olly, ilyen, ollyan* mutató névmásokkal. c) Néha a *valamelly* határozatlan névmással stb.

Vagyis az *egy*-et határozatlan névmutatónak teljességgel nem ismeri el. — Ez a tan 1848 előtt rendkívül tetszett, mivel a német nyelvvel e részben ellentétbe állítván a magyart, eredetiséget szenvedett, a magyar közönség pedig komoly tanulmányokon nyugvó igazság felfedezését látott benne, holott hogy mennyire távol van az igazságtól, erre nézve elég legyen felemlítenem, hogy sokszor a magyar nyelv, midőn tisztán csak számot akar kitenni, ezt különböztetésképen kétszerezi p. o. mennyi bért kaptak a napszamosok? felelet mindegyik *egy-egy forintot*, a mi már csak a németben is egészen máskép van. — Épen így midőn valakit másoktól valamely kiváló sajátságánál fogva akar megkülönböztetni, így szól: nem egy hamar látunk *egy-egy* olyan okos embert stb. annyi mint: egy másikat. Továbbá a *ki mely mi* kihagyásainak eseteiben az *egy-gyel* egészen úgy szoktunk elbánni mint az *az a* határozott névmutatóval, p. o. *az ezen dolgokban* oly nagy jártasságu Ferenczet mellőzték, — és *egy* oly nagy tudományu és képességű ember mint István stb. Továbbá egészen mást tesz ez: nagy ur *egy* főispány, megint másat ez: nagy ur a főispány; az első valamennyi, az utóbbi pedig csak is egy tudva lévő főispányról mondható. Láthatjuk innen, hogy a *mit a* »Magyar nyelv rendszere« állított, részint nem áll, részint annak épen az ellenkezője áll.

Ennek aztán az lett a következése, hogy az akkori pezsgő nemzeti élet közepett az akkori tudományos tekintélyekre úgy szólván vakon hallgató kivált fiatalabb művelt osztály az *egy* használatát lehetőségig leakarván, szállítani, sok oly előfordulában is megtámadta, melyekben a nélkül a magyar nép soha sem beszéll, holott azt talán mondanom is felesleges, hogy nincs, nem lehet oly irodalmi tekintély, a kinek ilyesmire joga lehetne. Ez aztán irodalomszerte elterjedett, s kezelői öntudatosan alapították meg a maig divó egészen hibás használatot.

Hogy a dolog valóban így van, annak bizonyosságául badd álljon itt néhány példa oly embernek magyarságából, a ki különben mint született magyar anyai nyelvét egészen jól, tisztán és szépen írja is beszélli is, a ki tehát az *egy*-nek kihagyásait tisztán conventionalis megállapításnak kell,

hogy tekintette legyen s úgy alkalmazkodott aztán hozzá. A mű, melyből kijegyzéseimet tettem, Hackländer F. W. »Európai rabszolga-élet« című részben Szabó Richárd fordította regénye.

„Az mindig hízogó, ha valaki az ember iránt, főképp ha a színháznál van, kevés érdekléssel viseltetik.”

»No azt épen ne mondja: kevés érdekléssel, hanem mondja ki bátran: nagy érdekléssel.«

Ha a *kevés* helyett *némi*-t tesz vala az illető, akkor az *egy*-re semmi szükség sem lett volna, de a *kis* és *kevés* előtt csak oly multhatatlanul szükséges, mint akár a németben. Ugyanis, az ily mondat-szerkezetekben kifejezni szándékolt határozatlanságot a most említett mellékneveknek csak is így adhatjuk meg; azért beszél a magyar nép így országszerzte: egy kis kenyeret, egy kevés vizet kérni. Így olvasám Deesy Sámuel Osmanográfiája II. kiad. (Bécs 1789. 8. r.) III. kötete 613. lapján: e helyet: Emlékezhetünk arra, micsoda panaszaik lettek legyen a Nemzetnek II. Maximilian uralkodása alatt. Épen azok voltak most is, sőt még többek, nevezetesen: — — 7. Hogy a póseni Helytartó Tanácsnak kevés hatalmat engedett (nem a mai divatos értelemben (némi) hanem az van ezzel mondva, hogy majd semmi hatalmat sem engedett.)

»A báró kevés ideig állva maradt széke mellett.« A magyar nép ezt is így mondja: egy kevés, vagy egy kis ideig. —

»Ravaszság, alattomoság, ármánykodás, bujaság, két-színűség, kevés jóindulattal, szivességgel vegyítve voltak ez azaz főjellemei.«

Itt meg azt sem tudhatni már, hogy mit akar mondani az illető: azt-e, hogy csakugyan volt hát benne egy kis jó indulat is, vagy pedig, hogy biz az nagyon kevés volt. — igaz, hogy ez csak gondolat-árnyalat, de hát az, és így nem azon egy.

»Ez kis házi jelenetet idéz elő a férj és nő között« *egy kis* helyett, ugyanis az a házi jelenet lehet ám nagyobbacska is, hogy-hogy előre meg sem határozhatni, hogy mekkora, azért ezt a határozatlanságot a magyar is az *egy*-gyel teszi ki, a mit ha elhagy, akkor igen könnyen egészen más értelem

jö ki, az t. i., hogy nem nagy, hanem csak *kicsiny*, a mi pedig a beszélőnek szándoka nem volt.

»Én F. orvost s nejét meghittam s *negyed* mulva itt leszek. — Egy negyed helyett; ugyanis itt az *egy* már nem névelői, hanem tisztán számnévi minőségben szerepel.

E nagy könnyedén alkotott egyszerszerű szabályra nézve oly nagy volt irodalmunkban a megegyezés, hogyha szükségét látnám, csekély fáradság ráfordításával száz számra közölhetnék a fennebbi egynehányhoz mindenben hasonló hibás használatu példákat, de ennél czélszerűbbnek tartom a Kriza János »Vadrózsái«-t, ott a hol a mesék kezdődnek, egyszerűen s csupán találomra felnyitnom, s belőle az *egy* használatára nézve a következő példáit írni ki az egyedül helyes népies használatnak.

Az irigy testvérek.

Ecczer vót egy kirájoak három leánya. (Ezt németül is Ein König-nek mondanák, még pedig nem azért mintha csak számszerint *egy*-et s nem többet akarnának mondani, hanem egyszerűen azért, mert a mese csak határozatlanul akar egy királyt említeni és bizony nincs másképen a dolog a magyarban is, következőleg az *egy*-nek itt határozatlan névelői szerepe van.)

Kikéredtek egy reggel attyiktól a mezőre. (Ugyanaz az eset; az *egy reggel* szinte határozatlanul van mondva, — ugyanis ha az *egy*-et elhagyjuk: *a kikéredtek reggel* egészen másat fog jelenteni, t. i. egy tudvalévő, mai vagy tegnapi napnak a reggelét.)

Hallgatta a madár-éneklést; s ecczer azon vette észre magát, hogy egy rengeteg erdőbe vetődött. (A »Magyar nyelv rendszere« fentebbi conventionális szabálya szerint így kellene lenni: azon vette észre magát, hogy rengeteg erdőbe vetődött, de szerencsére a magyar nép nem tud róla semmit s... nem él vele.)

S ecczer hát egy szép térségbe ért. (Erre csak nem mondhatják, hogy a mese szám szerint akart különböztetni, hogy t. i. egy nem pedig két térségre ért, mert egyetlen ember egy-

szere csak is egy nem pedig két térségre érhet el, és a mese szövege mégis kiteszi az egy-et, hja a székely népnek a fentebbi conventionális szabály létezéséről semmi tudomása, és ha volna sem valószínű, hogy eltérne a régi helyes használatától.)

Vót ott egy igen kedves szép kert. (A divatos használat ilyenkor úgy szokott magán segíteni, hogy a mondat rendjét felforgatja, s az egyszerű sima mondatból nyomatékost csinál: *Igen kedves szép kert volt ott, s az egy egy* hiánya nem ri ki olyan nagyon mint különben. Nagyon egyszerű eljárás, csak hogy mi lesz akkor a magyar nyelvből, ha a művelt osztály más nyelven beszél mint a nép): — — — bément oda s meghúzta benne magát *egy* férre való hejjen. (Az *egy* nyilván azért van kitéve, mert csak egy, nem pedig két helyen húzta meg magát.)

Azt mondá a kirájin: Az én birtokomból ne utasíts ki *egy* szerencsétlent. (Hát erre mit mondanak a divatos írásmód követői?) talán csak nem azt: hogy germanizmus?)

Ugyane mesében előfordulnak még az *egy*-nek névelői minőségben való következő használatai, melyeket minden további észrevétel nélkül egyszerűen ide íglatok:

Elment, kádótt neki *egy* furaajtól jó büzü mozsdó vizet stb.

Napokig étlen, szonnyan ment a szegény ártatlan szüvesség míg *egy* kedves erdőbe ért, azontul egy erdővögyön addig haladott míg ott *egy* tiszta forrás akatt szemibe.

Ki vagy? kérdi tőlle az öreg. — Ki vagyok én? Így felel ő *egy* nagyot sohajtva; én vagyok *egy* szerencsétlen szerencsés.

Azonképen a következő »Rózsa vitéz« című mesében a következő helyek fordulnak elő:

Arra egyeztek, hogy a tető pontyára *egy* magoss fa hegyibe állítsanak fel egy hosszú póznát, arra *egy* fejér kendőt stb.

Rózsa, mikor a hetedik havasba es bėjutott jó messze, meglátott egy szép kastéjt, s abba bétért mint faratt utazó, hogy ott meghájjon; megtelepedett *egy* házba.

Megnyilik este nagy dörömbözéssel a kastéj kapuja, s hát két nagy óriás áll bé az udvarra, s onnét a házba! akkora vót mindegyik mind *egy* nagy torony.

Uttyába lött *egy* nyulat. — — — Talált egy kicsiny házíkot az előtt *egy* fát.

No már ha e két mesét, melyekből ezeket az idézeteket vettem, németre fordítanák, bizonyosak lehetünk benne, hogy az *egy* mint névelő legalább is három annyiszor fordulna elő a német fordításban, de ebből még teljességgel nem következne az, hogy tehát a magyarban névelői minőségben nem járhat, hanem igen is az, hogy ily minőségben való előfordulta a némethez képest korlátolt.

Hogy az *egy* sűrűbb használatával elnémetesedett nyelvérzékű emberek gyakran vétének, az nem szenved kétséget, s ezt a »Magyar nyelv rendszere« is méltán róttta meg, csak hogy tulságba ment át, s midőn a megrótt visszaélésnek gátot akart vetni, ugyanakkor a rámutattam másíknak nyitott tárt kaput. Ezen visszaélések oka abban rejlik, hogy a német kivált népnyelv az *ein e ein* határozatlan névmutatót gyakran ott is használja, a hol annak használata más nyelvekben egészen példátlan, s gyakran még ételt s italt jelentő szavaknak is elibe rakja, *ein Wein, eine Suppe, eine Asche* stb. nyilván azért, mert a mondat határozottsága és határozatlanságára saját eszközei, külön önálló idomai nimesenek, s ilyenkor a nyelvek oekonomiája ösztönszerűleg használja azon eszközt, mely céljaira legalkalmasbnak ajánlkozik.

Ugyde se a finn, se a vogul rokon nyelvnek sincs se határozott se határozatlan külön névelője, a holott a mondat illetően voltát e nyelvek is megkülönböztetik? hát ennek mi az oka? hát a magyar miért ne lehetne el nála nélkül? Azért mert azoknak nincs rá szükségök, a magyarnak pedig van. Azért, hogy mindkét rokon nyelvnek megvan a mondat határozottságára és határozatlanságára a maga saját alakja és pedig a vogulnak az igének a magyarnál teljesb alanyi és tárgyi ragozásában, mely a két névelő használatát egészen feleslegessé teszi. — a finnek pedig az esetragoknak ugyane célra szolgáló kombinációjában. Hozzá járul még ehhez az is, hogy mint fáradhatatlan és nagy tehetségű nyelvbúvárunk Budenz József kimutatta, valamennyi finn-ugor nyelvegyednek megvolt valaha a nominatívusi esetrag egy valaha létezett, de ma már nálunk kiveszett teljesb alakja, mely az *a az*

határozott névelőt az illető névszóban a főhöz ragadva tartalmazta. Ime ezt pótolja a mai magyar nyelvben a határozott névelő; mihelyt ez kifejezett, ki kellett fejlenie a határozatlan *egy* névelőnek is mintegy kárpótlásul azon alakokért, melyeket a tárgyi ragozásban elvesztett. Csakhogy, mint fennebb kifejtém, nem lévén rá a magyarban oly nagy szükség mint a németben, sokkal korlátozottabb is a hatásköre. A finn tehát és vogul nyelv ott a hol a magyar a határozatlan *egy* névelőt használja, soha sem él az *egy-gyel*, mert külön álló határozott névelője sincs egyiknek is, ha a magyarnak sem volna, ő sem használná, de mivel hogy van neki, használja mind a határozott mind a határozatlan névelőt. Legjobban láthatni ezt oly ismert nyelvekben, melyek mint a latin vagy tót oly névelőt minő a magyar *a az*, a német *der die das*, a francia *le la*, az angol *the*, nem ismernek, — s melyekben ugyanezen oknál fogva a határozatlan *egy* sem fejlődött ki. Lássuk ezt egy-két példában, például János evangéliuma 1. fej. köv. versein: 1) In principio erat verbum et verbum erat apud Deum, et Deus erat verbum. — Tótul: Na počiatku bolo Slovo, a to Slovo bolo u Boha a to Slovo bol Boh. — Magyarul: Kezdetben vala az Ige, és az ige Istennél vala, és Isten vala az ige. — Németül: Im Anfang war das Wort, und das Wort war bei Gott, und Gott war das Wort, dasselbe war im Anfang bei Gott. Franciaul: La parole était dès le commencement, et la Parole était avec Dieu et cette Parole était Dieu. 6) Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes. — Tótul: Bol človek poslány od Boha, jemuž meno bolo Ján. — Magyarul: Vala *egy* ember, Istenétől küldetett, kinek János vala neve. — Németül: Es ward ein Mensch von Gott gesandt, der hiess Johannes. Franciaul: Il y eut un homme, appellé Jean qui fut envoyé de Dieu. stb. — A népmesékben azonban a tót is kiteszi az *egy-et*, például egyik népmese így kezdődik: Kde bola tam bola, bola *jedna* malá dedinka, — a v tej dedinke bijval *jedem* velny chudobný človek. Magyarul: Hol volt, hol nem volt, volt *egy* kis falucska és benne lakott *egy* igen szegény ember; hanem az ilyenekben mint: Prosim, dajte mi kúsek chleba; magyarul: Kérem, adjon nekem *egy* darab kenyeret, ismét elhagyja. — A finn és vogul következetesen elhagyják:

például egyik finn mese így kezdődik: Oli ukko ja akka, ja niille poika ja tytär. Magyarul: Volt (egy) ember és asszony s (egy) fiók meg (egy) leányuk (Merestä-nousija Neito); egyik vogul monda meg így: Pongung váta-kum ols. Magyarul: Volt (egy) gazdag kereskedő ember.

Láthatjuk ezekből, hogy a határozatlan *egy* névelő a magyarban ugyanazon tisztet teljesíti, melyet akár a németben, akár francziában, akár angolban a megfelelő határozatlan névmutató, s az összes különbség csak is abban áll, hogy a magyarban eltérőleg a némettől és francziától, melyekben ez a német is jelzi, — az *egy* határozatlan névelő egészen úgy mint az angolban az *an a* csupán csak a főnévnek, mely előtt áll, határozatlansága kisebb vagy nagyobb fokát jelenti, a német és francia mindkét névmutató egy lényegben név- és nem-mutató is, a magyar és angol pedig kizárólag csak is névmutató névelők, — és ebben legalább én részemről korántsem tudok valami hátrányt látni, hanem ellenkezőleg eltérően a »Magyar nyelv rendszeré«-nek az igazság rovására eredetiség után kapkodó felfogásától, határozottan előnyéül számítom be nyelvünknek. Azért tehát nagy ideje már, hogy a »Magyar nyelv rendszere« fentebb vázoltam tarthatatlan conventionális szabályával szakitkozzunk, s adjuk vissza a népies használatnak az ő igazságtalanul leszorított ősi jogát. Ezt tenni multhatatlanul és annyival inkább szükséges, mert ez által az igazságon teljességgel nem nyugvó szabály által nyelvünk egész szöfüzése már most is alapjában van megrendítve, ugyanis a nyelvújítás emberei nem elégedtek meg az *egy*-nek mint névelőnek irtó háborút izenéssel, hanem egy csapásra két legyet ütni akarva, ugyan így bántak a határozott *a az* névelővel is nagy következetesen mindenütt, a hol az a nép nyelvében a birtokragos főnév előtt szokott előfordulni, például a nép azt mondja: *nem jött el a bátyám*, ez tehát nekik így nem tetszett, hanem hogy az ártatlan *a-t* kihagyhassák, megfordították a mondat-rendjét s így mondták: *bátyám nem jött el, fáj a lábam* szerintök nem volt jó, hanem *lábam fáj*, ez már jó volt és így tovább. Ezzel egyidejűleg némelyek a bécsi hirlap-irodalmi jargon-t mód felett megkedvellve kezdik vala írők-, színészek-, szerkesztőkről

szólva neveik elől a névelőt egyszerűen elbagyogatni p. o. ezikkiró azt mondja stb. nem gondolván meg, hogy ez által a magyar nyelv egyik nagy elvét s fő büszkeségét támadták meg. Egy szóval ezeknek a jó uraknak a mondat határozottsága- és határozatlanságáról tiszta fogalmuk nem volt s ily körülmények között legegyszerűbbnek találták aztán a Révay-, Verseggy-féle irodalmi harez idejében, mint látni fogjuk, a Verseggy kezdeményezése folytán kifejelett két álláspont közül nem az általuk meg sem értett, egyedül helyes Révay-féle elméletnek adni helyt, hanem a Verseggy-féle nem eléggé kifejtett tant, s illetőleg nyelvészeti féleredményt készpénz gyanánt fogadni, s a »Magyar nyelv rendszere«-be nem annyira utánna mondani, mint alaposan elferdíteni, a mire aztán egy, egész napjainkig tartott tespedés állott be e tekintetben, a mi az alább mondandókból azonnal ki fog tűnni.

A »Magyar nyelv rendszere« az ige határozott és határozatlan alakjára vonatkozólag mindössze is ennyi értelmezést ad: »De mivel a cselekvők, vagy bennhatók, vagy áthatók (és mindig ezek közé tartoznak a miveltetők is) az áthatás pedig határozott vagy határozatlan tárgyra munkálhat, innen támad a határozatlan vagy határozott alak.« Alaktanban ilyesmi igen is megjárja, de egy »Magyar nyelv rendszere«-nek czimzett műben méltán igényelhet ennél valamivel többet a közönség, s különösen azt, hogy az abban előadott tanók ne csupán szabályok elősorolásából álljanak, hanem megelőző komoly beható tanulmányokra fektetve bírjanak elvek magasságára emelkedni, melyekben az okulni vágyó közönség a nyelvben előforduló minden tünet okát föl tudhassa fedezni, s illetőleg reájok vissza és fölvezetni. De ilyesmit e műben hiában keresünk.

Lássuk már most azt is, hogyan, s mely fokon állottak az ide vágó tanulmányok a Révay-, Verseggy-féle nyelvészeti harez idejében.

Révay szöfuzése nyomtalanul elveszett, erről tehát nem hozhatunk itéletet. Lássuk tehát előbb Verseggyt, kinek »Institutiones analyticae linguae hungaricae« Budán 1817.

8. r. megjelent nagy műve nem csak alaktant, hanem egyszerűs mind terjedelmes mondattant is tartalmaz; s azután térjünk át Révayra.

Buvárkodása módszerét nem helyeselhetem, a mint erre vonatkozólag nézeteimet a »Szenvedő alak«-ról szóló értekezésemben részletesben is kifejtém, de más részről annyira elfogult sem vagyok, hogy ott a hol valamit jól tanított, nézeteit ott is feltétlenül elvessem, a mint tették ezt a nyelvújításra következő korban. Tény, hogy Verseggy, midőn a mondat határozottságát és határozatlanságát tárgyalja, már egy nagy lépést tett előre, sajnós csak is az, hogy mivel buvárlataiban nem volt mindig eredeti, ilyenkor egyszerűen másolt, midőn pedig az volt, akkor mindent a maga agyából akart előteremteni, ily körülmények között nem volt egészen biztos, s különösen nem tudta a még különben szerencsésen felfedezett igazságot is rendszerbe önteni, s az egészt a végső tagig végrehajtani.

A mondat határozottsága- és határozatlanságára vonatkozó tanának rövid vázlata a következő:

Megkülönbözteti a határozott és határozatlan mondatot.

»Határozott a beszéd midőn valamit az egész nemről, avagy egész híjról, avagy bizonyos a beszélő előtt tudvalévő egyedekről állítunk, vagy tagadunk, p. o. *az ember halandó*, itt az ember alatt az egész emberi nemet értjük, mert minden ember halandó. *A szerény ember mindenütt kedves*, a szerény ember magában foglalván a szerény emberek egész osztályát. Határozott a beszéd midőn így szólunk: *a katonák, kiket tegnap láttunk*, avagy: *az ember, ki nekem tegnap a levelet hozta*, mert itt is ugyanegy nem avagy faj meghatározott egyedeit értjük. Midőn ellenben csak néhány, nem is bizonyos nekünk tudvalévő, sem határozott egyedekről van szó, ilyenkor beszédünk határozatlan, p. o. *sokszor tudós emberek is hibáznak*, avagy: *nevez nekem oly embert, a kinek ez a véleménye*, avagy: *embereket látok a hegyen*.«

A francia nyelvben csak valamennyire jártas is, azonnal átlátja, hogy itt Verseggy a francia nyelvet tartotta szeméi előtt, s az abban a mondat határozottsága- és határozatlanságára vonatkozó szabályokat a magyar nyelvre egyszer-

rően s minden további kutatás nélkül alkalmazta. A kiindulás bizonyára jó volt, de mivel tovább kutatni a dolgot elmulasztotta; így annak lényegét nem is fedezé fel, s az a mit mégis felfedezett, nyelvművelésünkre minden további eredmény nélkül maradt, s feledékenységre ment. Ime ideig ment a »Magyar nyelv rendszere« is, tovább pedig egy lépést sem tett.

Lássuk már most azt is, mint gondolkozott erre nézve Révay: Ha az ő nagy művét »Grammatica elaboratio«-ját figyelmesen átbüvöroljuk, csakhamar arról győződünk meg, hogy — a mint ez a dolog természeténél fogva másként nem is lehetett, sokszor már az alakokban előlegezett oly részleteket, melyek tüzetesb kifejtésének sajátképen a szövegben van a megillető helye, de általánosságban felemlítése már itt is elkerülhetetlennek látszik vala. Épen így vagyunk a határozott és határozatlan név-elővel is, mire nézve szükségesnek látom az ide tartozó tájat egész terjedelmében ide igtatni, hogy majd a Verseghy ide vágó imént idéztem helyével összehasonlíthassuk s a kérdés akkori állásának a kettőnek egybehasonlításából a következtetést kivonhassuk; Révay a névmutatóra nézve ezeket mondja:

»A névelő használatára nézve sokban egyezünk az európai népekkel, a kik közül a hozzánk nemcsak közelebb, hanem velünk vegyesen együtt élő németeket említjük nagyobb világosság okáért.

A köznevek (nomina appellativa) több oly egyes dolgok nevei, melyek hasonlóságuk miatt egyazon fajhoz tartoznak. Midőn ily neveket mondunk ki p. o. Spatz, Maus, Pferd; veréb, egér, ló, sem mi, sem a németek nem jelölünk meg a fajból egy bizonyos meghatározott egyedet, ugyanis erre a célra a németek a *der die das* névelőt használják, mely ott egyszersmind a nevek nemének megkülönböztetésére is szolgál; mi pedig az *az a* névelővel élünk, nem a szó neve, hanem csupán csak a dolog megjelölésére. Midőn tehát ezt a névnek elibe tesszük, a veréb, az egér, a ló, ilyenkor egy bizonyos meghatározott verebet, egeret értünk alatta.

Ez a névelő tehát határozott névelőnek mondatik, mivel hogy egy vagy több, de bizonyos tudvalevő külön dolgot jelöl meg, p. o.: Add ide a könyvet, Gib mir das Buch.

Ugyanez sokszor az egész fajt is jelöli minden hozzátartozó dolgokkal együtt, p. o.: *Der Mensch ist sterblich. Az ember halandó.*

Van ezenkívül a németeknek egy másik névelőjük is, mely megkülönböztetésül határozatlannak mondatik. Ugyanez nekünk is van, de korlátoltabb használattal. Ez az *egy* számból telik ki, s értéke annyi mint a névmásoknak: egy valaki, egy némely, s az egész fajnak valamely határozatlan egyedet jelenti, p. o. adj egy könyvet, egy kést. Gib mir ein Buch, ein Messer.

Tulságos használata a magyarban hiba, melyet leginkább német műveknek a szöveghez szolgálailag ragaszkodó fordítói szoktak elkövetni, p. o. *láttam egy vitét, kinek oldalán egy hosszú kard volt egy ezüst hüvelyben.* Ich sah einen Kriegsmann, der an den Seite einen langen Degen hatte in einer silbernen Schiede. Az első *egy* helyesen van alkalmazva, *egy némely, egy bizonyos* helyett, de a másik kettő felesleges.

Ismét más tájon így szól:

»E példák megkülönböztetését a nyelv épsége kívánja meg, hogy t. i. a határozott tárgyesetek maradjanak meg határozott igealak számára, a határozatlan ige-alakkal pedig határozatlan tárgyesetek álljanak együtt:

Látjuk *azt a* jó embert: Látunk *egy jó* embert.

Kértük jó urunkat: Kértünk *egy jó* urat.

Lássuk a dolog kimenetelét: Lássunk valami jobb kimenetelt.

Ha kérendjük atyánkat: — Ha kérendünk valamely atyát« sat. sat.

Ha Verseghy és Révay most idéztem helyeit figyelmesen egybevetjük, azt látjuk, hogy az érvelés mindkettőben ugyanegy tárgy körül forog. A felhozott példákból nevezetes ez: *Az ember halandó.* Mely mindkettőnél feltalálható, de feltalálható egyszersmind a legtöbb francia mind régibb, mind újabb nyelvtanokban is, ugyancsak a határozott névmutatóról szövegekben felhozva; mely tekintetben csak az előttem a leginkább ismert Machat-féle francia nyelvtant említem, mely is a második vagyis mondattani részben a határozott névmutatót

tárgyaltában ezeket mondja: Határozott értelműnek tartható a főnév midőn:

1) egy egész fajt magában foglal p. o. az ember halandó l' homme est mortel, mert itt az ember szó egész terjedelmében van véve, s így magában foglalja az összes emberiséget.

2) midőn a fajnak külön módozatát, bizonyos részét tárgyazza, p. o. a követelődző emberek kiállhatatlanok, Les hommes à prétension sont insupportables; az emberek szó itt egy bizonyos osztályra, az egyének bizonyos számára vonatkozik.

3) midőn alatta egyes egyén értetik p. o. a fejedelem jó és igazságos, le souverain est bon et juste.

Határozatlannak veendő a főnév, midőn sem egész fajt, sem különös felekezést, sem külön egyént nem jelent p. o. egy márvány asztal, une table de marbre stb.

A honnan láthatjuk, hogy kettőjük közül egyiknek a szemei előtt a francia nyelvnek kellett lebegni, s illetőleg abból meríteni; s hogy ez Verseghy volt, a francia nyelv iránt viseltető nagy előszereteten kívül, méltán következtethetjük onnan, hogy művei előbb láttak napvilágot semmint a Révayéi, következőleg itt Révay kölcsönzött Verseghytől, de úgy, hogy javított rajta, javított pedig úgy, hogy ha a kezdeményezés érdeme a Verseghyé marad is; a megoldásé elvitázhatatlanul a Révayé. Ugyanis ő már tudja, hogy a mondat határozottsága nem annyira az alany- mint a tárgy-eset ilyen avagy amolyan volta által van feltételezve, s hogy ez a két névmutató és pedig a határozott *a az* és a határozatlan *egy*, vagy pedig más határozatlan névmásoknak a névszó előtt avagy külön állta által lesz ilyené. Egy szóval Révay előtt a magyar mondat határozott- és határozatlanságának a kérdése egészen tisztán állott, a minék elveszett szókötésében minden részletre kiterjedően ki kellett fejtenie, úgy, hogy csak ilyenkor láthatjuk egész nagyságában a veszteséget, mely e mű elvesztéséből irodalmunkra háromlott. Mennyi rontásnak, mennyi torzításnak vethettek volna gátot egy ily hasonlíthatatlan éles eszű ember egész élete buvárkodásának érett gyümölcsei épen azon a téren, melyen a mai magyar nyelv leginkább van megtámadva.

* * *

Hogy tehát a magyar nyelv a mondat határozott- és határozatlanságát csak úgy sőt még élesben megkülönbözteti mint a francia, az nem szenved kétséget, de az eszközök lényegesen mások, ugyanis míg a francziának (valamint a finn nyelvnek is) e célra a kettős ejtegetés (article défini et indéfini) szolgál; addig ugyanennek eszközei a magyar nyelvben főleg az átható ige alanyi és tárgyi ragozása, — melyre ennél fogva a szófűzésben a *határozott és határozatlan mondat*-műszavak sokkalta alkalmassak, mivel a tárgyat, melyet jelölni hivatva vannak, sokkal jobban kifejezik, sem mint az *alanyi és tárgyi ragozás*.

Verseghy tehát abban tévedett, hogy nem vette észre, hogy a francziában alany és tárgy-eset mindig ugyanaz lévén, a francia nyelvésznek tökéletesen elég rámutatni arra, hogy a francziában a mondat határozottságát és határozatlanságát ezek a tényezők eszközlik; de már a magyarban mind ez egészen másképen van: ugyanis a magyarban az alany-eset a tárgy-esettel soha sem egyenlő, következőleg a mondat határozottsága- és határozatlanságához egyenlő arányban nem csak nem járulhatnak, de sőt az alany-eset akár legyen a határozott, akár a határozatlan névelővel ellátva, csak is mint mondatrész lesz határozott avagy határozatlan, de már magának az egész mondatnak ilyen mivoltára befolyással semmi részben nincs, hanem mindezt egyedül s kizárólag a határozott vagy határozatlan névelővel ellátott tárgy-eset az ige határozott avagy határozatlan alakjával együtt, végre ez utóbbiaknak igekötővel, avagy a nélkül álltában eszközli, midőn pedig oly mondat szerkezetekre van szükség, melyeket a francia osztóknak (partitif) nevez, a nyelvszellemben mind a két névmutatót, mind az igekötőket egyszerűen elhagyja, s minthogy az ily mondat szerkezetek a magyarban elég számosak, más részről az árja nyelvekben divatos határozatlan mondatoknak is tekintélyes részét a magyarban a határozott mondatok meglehetősen apasztják; továbbá egyszerű létigés mondatokban a mondomány főnevétől mindig elhagyjuk, míg azok mindig kiteszik, mint ezt egyik fentebb adtam példában: nagy ur ám *egy* főispány, németül: ein Obergespann ist ein grosser Herr, szépen láthatjuk: önként követ-

kezik, hogy a határozatlan *egy* névelőnek tetemesen kisebb a szerepe mint az újabb analitikai nyelvek akármelyikében, azonban még így is elég tekintélyes arra, hogy a világosan szóló tények ellenére névelői szerepét bárkinek is joga lehetne csupán semmivel nem indokolható szeszélyből tagadni.

Az eddig mondottakból önként következik, hogy legnagyobb a mondat határozottsága akkor, midőn benne a határozottság mindegyik tényezője feltalálhatik, legkisebb akkor, midőn benne e tényezők egészen hiányzanak, p. o. a bátyám eladta a házat, de a földeket megtartotta magának. — Az asztalt már megterítették, de még az ételt nem adták fel.

E példákban a fentebb elsoroltam három tényező mindegyikével találkozunk és pedig a) határozott névelős tárgy-esettel, b) az ige határozott alakjával, s ezenkívül c) igekötővel.

Lássunk egy más példát: Rég veri már a magyart a teremtő. — Egészen olyan ez is mint a másik két példa, de igekötő nincs a mondatban, emnyivel tehát határozatlanabb. Ilyen példa még a következő az ismeretes népdalból:

Jaj beh szépen harangoznak
Az én kedves galambomnak,
Most viszik a temetőbe (öt.)

Hogy pedig mily fontos, s mennyire képes változtatni a mondat értelmét a határozottság egyetlen tényezőjének elhagyatása, arra nézve legjobb például hozhatni fel Máté evangyelioma XXVI. fejezete 63. és 64. verseit, hol is Krisztus az ötlet vallomásra az iránt kényszerítő főpaprak: ő-e Krisztus, az Isten fia? a magyar fordítás szerint így felel: »Te mondád.« De e felelet korántsem teszi azt magyarul, a mit Krisztus akart mondani, mert ő azt akarta mondani »úgy van, a mint mondod, megmondád«, míg az eddigi fordításokhoz nagyon is hozzá fér még az a kétértelműség is, mintha azt akarta volna mondani »te mondád«, (nem én), holott az, hogy ilyesmit mondani nem akart, mind e nyilatkozata további indokolásából, mind a főpap e felelet felett való dühös fölgerjedéséből eléggé kitűnik. Csupán csak az oly határozott mondatokra akarok még rámutatni, melyekben a tárgy-eset kitéve nincs, mint: majd meglátom; tedd meg, hidd el, nem bánod meg stb. ilyenkor mindig az *öt* vagy *azt* névelő tárgy-esete értető-

dik, melyet a magyar nyelv, ellentétben az árjakkal, szeret elhagyni, mivel már az ige határozott alakjában benne foglaltatik, és így a mondat határozottsága megadásához multhatatlanul nem szükséges, mint a francziában a *le la*, a németben az *ihn, sie, es*.

A határozott mondatról a határozatlanhoz való átmenetel nem hirtelen, hanem fokozatos, ugyanis itt szintén találkozunk az igekötőkkel, a melyek, mint láttuk, a határozott mondatoknak a többi tényezőkön kívül, határozottságuk legmagasb fokát eszközlik. E feladatukat itt is teljesítik, a mennyiben a mondat határozatlanságát csökkentik.

A határozatlan mondat tényezői a következők: a) az ige határozatlan alakja, b) az *egy* névelő, végre ennek is hiánya, midőn a mondat határozatlansága legnagyobb. Az a)-ra példa lehet a fentebb idézettekben a következő: Az én birtokomból ne utasíts ki *egy* szerencsétlent. Így hallhatjuk a nép szájából az ilyeneket: kivel beszélgettél? *Egy* embert szöliték meg. — Egyszer csak meglát *egy* kis házikót stb. A b)-re: Mit látsz? Semmi egyebet, mint egy szép sudarfát, s annak a tetején *egy* madarat. Egyebet nem látsz? Vaj igen, néhány lépésnyire látok *egy* lesben álló vadászt. A népdalban: Adj *egy* csókot éjszakára (lehet azonban a csók egy, kettő, három, sőt több is) stb. a c)-re a gyermek-versecskék közül ezek: golyát látok, haját rántok, fecskét látok, szeplőt mosok. A nemzeti színházi karzaton a magyar nyelvet gunyoló vizárus leány mondókája »friss vizet tessék«, a kinek nagy ideje volna már szabadalma elvesztése terhe alatt meghagyni, hogy ne merészélje másképen mint jól magyarul így mondani: »tessék friss vizet«, vagy »parancsoljanak friss vizet.«

Ezek után szükségesnek látom a határozott mondatok eddig ismert fajait előszámolni és pedig azon rendben, melyben azokat a Nagyszótár a tárgyi ragozásról szólóban előszámlálta, s csak ezután állítani fel az én attól némileg eltérő elméletemet: Ezek a következők:

1) Midőn az átható ige oly tárgy-esetre vonatkozik, mely határozott névmutatóval áll, pl. a házat megvettem, a szülőt pedig eladom (értvén bizonyos tudvalevő, tehát határozott házat és szülőt.)

2) Midőn tulajdon név tárgy-esetére vonatkozik. *Budát látom. Hunyadyt tiszteltem. Jánost nem ismerem.* Ide tartozik az Isten név is, melyet névmutatóval is szokás használni. *Istent emberi szem nem láthatja, vagy az Istent stb.*

3) Midőn harmadik személyi névmás tárgy-esetére (öt, őket, hová tartozik Önt is) vonatkozik. *Ismerem őt vagy őket. Önt még fogom látni.* Az első személyi névmás nem kíván tárgyi ragozást. *Szeretsz-e engemet? Ő szeret engem, minket.* A második személyi névmás pedig mind az egyesben, mind a többesben / hangot (néha főleg több mássalhangzói torlát kikerülése végett *al el* szótagokat) vesz föl az igető után, midőn a hatás az egyes első személytől ered, azonban szintén tárgyi ragozás nélkül: *látlak, szerettelek, látt-al-ak, szeretl-el-ek, látatl-l-ak, szeretnél-l-ek* tégedet vagy téged és titeket.)

A személynévmásokat, ha csak hangsúly nincs rajtuk, tetszés szerint kitchetjük, vagy elhagyhatjuk.

4) Midőn személynévmás tárgy-esetére, vagy birtokos személyragokkal egyesült főnév tárgy-esetére vonatkozik, pl. *(én) lovamat, (te) lovadat, (ő) lovát, (mi) lovunkat stb. ellopták.* A tárgymutató itt is tetszés szerint kitéthetetik *az (én) lovamat* vagy *a lovamat, a (te) lovadat* vagy *a lovadat stb. stb.*

5) Midőn a mutató főnévi névmások tárgy-esetére vonatkoznak, pl. *ezt a házat* vagy *ezen házat* vettél meg, nem amazt. Többnyire az *azt* vagy *azokat* szók, ha nem rajtuk fekszik a hangsúly, kihagyatnak, pl. *tudom (azt), hogy...* Mind láttátok *(azt* vagy *azokat.)* Ha a mutató névmás csak hasonlóságot jelent, akkor az ige nem kíván tárgyi ragozást, p. o. *ha te kalapot veszsz, én is azt* (azaz hasonló dolgot) *veszek; egészen mást jelentene: én is azt* (ugyanazt) *veszem.*

6) A milyenséget jelentő névmásoknál arra kell tekinteni, ha van-e határozott névmutatójok vagy sem, pl. *olyan embert szeretek, vagy az olyan embert szeretem.*

7) Midőn *ik* végzetű számnév, illetőleg névmás tárgy-esetére vonatkozik, azon számnevek a névmutatót is elfogadván, pl. *(az) egyiket látom, de (a) másikat nem találok, (a) huszadikat sem bírjuk,* kivétel: mindeniket ismerjük. Ide tartozik *egymás* szó is. Egymást szeressétek.

8) *Beéri* midőn *azt* jelenti: megelégszik valamivel, vagy

elégnék talál valamit, bár segítő raggal, mindig tárgyi ragozással használtatik, pl. *beéri száz forinttal, ezen eleséggel e hónapban be nem érvük.*

(Hozzá tehetem ez utóbbihoz a *járja* igét, mely szintén tárgyi ragozással jár a következő mondatokban: az nem járja, németül: das geht nicht, megjárta és a népdalban: most adta Isten kezemre, megjárom véle kedvemre.)

Mind e szabályok mint kuforrásukra egyetlen elvre vezethetők vissza, egy oly elvre, melyben a magyar nyelv logikája valóban bámulatos módon nyilatkozik, s melyet a ki teljes egészében fölfog, az e téren való hibázhatás teljes lehetlenné van neki téve, míg ellenben a felállított szabályok e lehetőséget nem egészen zárják ki.

Lássuk tehát először az elvet, s azután rendeljük annak alá a szabályokat.

Ez az elv a következő:

Határozott a mondat, ha tárgy-esete határozott, határozatlan a mondat, ha tárgy-esete határozatlan, vagy pedig épen nincs.

A határozott tárgy-eset ismertető jelei ezek:

1) ha a főnévi tárgy-eset előtt közel vagy távolmutató névmás áll (*ezt a, azt a, ezen, azon*);

2) ha ugyan az előtt a határozott névelő (az, a) áll; példa az 1)-re: *ezt a kerek erdőt járom én, ezt a barna kis lyányt várom én; megérem még azt az időt, sírva megy el kapum előtt; a 2)-ra: az ökör a földet nem magának szántja, asszonyom a lyányát nem magának tartja;*

3) ha ugyanaz mint határozott tárgy-esetet pótló névmás (azt) akár ki van téve, akár alattomban értetődve, önállóan áll a mondatban, p. o. *elhozta a ténatartót? felelet: el; hát a tollakat? azokat is, mert ha a tárgy-eset, melyet pótol, határozatlan: az azt még a mondatot nem teszi határozottá, p. o. hozta tollakat? hoztam; hát tolltartót? azt is (hoztam); ha te kalapot veszsz, én is azt (veszek.)*

4) Mint értekezésem folytán előadtam volt, a 3-ik személyes névmás alany- és tárgy-esete a névelő ugyanezen eseteivel gyakran cserélkezik, a miből önként következik, hogy a mondat határozottságához is egrenlően kell hogy járulja-

nak, vagyis tárgy-eseteik mindig határozottak; ugyanis ez akkor fordul elő, midőn az *azt*, az *öt* 3-ik személy helyett áll, ez utóbbi pedig tulajdon nevet, vagy pedig személyt jelentő főnevet helyettesít, s minthogy ez mindig határozott tárgy-eset, kell, hogy az ezt pótló *azt* is ilyen legyen; ugyanez állván a megtisztelő Ön szócskáról is, továbbá minden személyt jelentő tulajdonnévről, mint a melyre, midőn másodszer szó van róla, az *öt* és *azt* mint határozott tárgy-esetre mutatnak vissza, és így annak a képét viselvén magok sem tartozhatnak más elbánás alá mint amazok.

5) A birtokos személyragok tárgy-esete midőn közel- vagy távolmutató névmással, vagy pedig akár nyilván kitéve lévő, akár hozzá gondolható névelővel áll, a mi a jóval számosb eset, p. o. ezt a ruhámat készen vettem, de a köpenyemet csináltattam, s a fentebbi példában: asszonyom a lányát nem magának tartja, szépen felneveli (*öt*), keservesen nézi (*azt*) hogy más ölelgeti. — A honnan láthatjuk, hogy a népies használat, mely az *a* az-t mindig kiteszi a birtokrag tárgy-esete előtt, a szabályszerű, az elhagyása pedig csak megengedett, de az sem mindenkor.

De ha a birtokragos tárgy-eset elé nem lehet sem a közel- vagy távolmutató névmást, sem a névmutatót hozzá gondolni, hanem az *egy-et* avagy még ezt sem (a határozatlanság legmagasb foka) a tárgy-eset a birtokrag ellenére is határozatlan marad, p. o. vadhidakat látok. — Én nem látok *egy* fiát sem. — Még ilyen falubiráját sem láttunk. — Rosz az étvágyam, még ma nem ettem egyebet mint egy csirke czombját stb.^{*)}

*) Ezzel az én felfogásommal egészen egyezik Lehr Albertnek minap a M. Nyelvőr III. 3. füzetében megjelent: »A magyar tárgyatlan ragozáshoz« című, a mily rövid, ép oly remek dolgozata, melynek lényegét a czikk eme szavai tartalmazzák: »A személyragos szó általában s így az objectum is lehet épen egy határozatlan mint a határozott. A személyrag maga nem teszi a szót határozottá, de épen is a névmutató, p. o. a lovam=equus meus, lovam=unus equorum meorum. A névmutató kilyaggyása a személyragos szó elől, ha ez határozott, vétség.

Ezek után a fentebbi szabályt így lehetne kiegészíteni:

Ha az objectum, melyre a transitív ige cselekvése kihat, személyragos és határozott, a tárgyragozást, ha pedig határozatlan, a tárgyatlan ragozást

6) A névmutató tárgy-esete, a *hogy* kötő szó, avagy a *ki*, *mely*, *mi* visszahozó névmás előtt a mikor egész mondatra mutat, p. o. mondtam neki (*azt*), *hogy* jöjjön el, de nem jött el; és a népdalban: de a hü lány hogy hol terem, azt a tájat nem ismerem, sehol sem.

7) Milyenséget jelentő névmások tárgy-esete, de csak midőn határozott névmutatóval áll, p. o. az olyan embert kedvellem; mert ha előtte a határozatlan (*egy*) névmutató áll, vagy épen ez is hiányzik, határozatlan, p. o. ki birna egy oly nagyra vágyó embert kielégíteni; soha sem láttam oly kis-étű embert.

8) Az *ik* végezetű sorszámnevek, névmások és mellékevek tárgy-esetei, akár állanak névelővel akár nem, p. o. a népdalban: Kis-Komárom, Nagy-Komárom, beh szép leány ez a három, beh szeretném az egyiket, három közül a szebbi-

kell alkalmazni. A felhozott példák mintaszerűek, s látható nagy gondal és óles észszel vannak összeválogatva.

Az a részlet pedig a hol a magában s birtokos jelző nélkül álló: a) súly, b) mérték, c) faj, d) mennyiség, e) idő, f) tag vagy alkatrész kifejezésére szolgáló szavakat példákkal világosítja meg, mind újdón, mind igaz voltánál fogva, a Nyelvőr legjáva dolgozatai legjobbjai közé méltán sorozható.

De abban, a mit mindjárt czikkje kezdetén bevezetésül mond, mintha a tárgyas tárgyatlan ragozás témának egyetlen pontja sem került volna eddig sehol tüzeteseb megvitatás alá, — egészen igazat a tisztelt szerzőnek nem adhatok. Ugyanis ez csak részben igaz, a mennyiben t. i. külön önálló értekezésben terjedelmesben eddig még nem tárgyalatott. Én azonban e tárgygyal immár régebb idő óta foglalkozom. De a fel-dolgozást egész mostanig halogatám. Hanem alkalmasszerűleg elég vilá-gosan előadtam már ezelőtt is a dolog leglényegét, így a Kalevala magyar fordításához írt jegyzetek között 389. l. ez jön elő: XII. 389. Halla kívül ének szavát; annyi mint ének-szót. Jól tudom, hogy sokan vannak a kik azt hiszik, hogy a személyragos szó tárgy-esetével együtt az ige határozatlan alakja soha sem állhat, — de ez tévedés, melyet a néphasználat tett-leg meczafól: mert nem kell azt sem felednünk, hogy összetett szavaink egy jelentékeny részét a nép kizárólag birtokviszonyban használja, így nem mondja: városbiró, városház, hanem város birája, város háza stb. már pedig, hogy ezeket kizárólag csak az ige határozott alakjával használta volna, s ne mondhatta volna például; ki látott ily város biráját, város házát, azt gondolni is képtelenség; épen ily képtelenség egy oly elvet állítani fel, mely szerint: nem az ige vonzza az esetét, hanem megfordítva.

ket stb., de csak addig, míg előttök a határozatlan névmutató nem áll, mert ez tüstént határozatlan tárgy-esetekké változtatja, p. o. ez a keztyű nekem kicsiny, adjon vagy mutasson egy másikat.

9) A sarkalatos számnevek tárgy-esetei, nem véve ki innen az *egy*-et sem, midőn előtte mutató névmás (az a, ez a) áll: mit árul kegyelmed? ludakat, a többit már mind megvették, csak ezt az *egy*et vagy *kettőt* hagyták meg. Kivételt egyedül csak is a tulajdonnevek tárgy-esetei képeznek, melyek szintén határozott tárgy-esetek, s mint ilyenek a tárgyi ragozással járnak, s mégis a névmutató nélkül nem csak hogy elvannak, hanem fel sem is veszik, példák lehetnek a Nagyszótár fentebbi példái: Hunyadyt tisztelem, Budát látom. Oka ennek az, hogy a tulajdonnevek kiválólág személyeknek a nevei, a kikről neveztettek el a városok, várak is eredetileg, p. o. Buda-vára, Gyula-Fejérvár stb. mert már az állatok, avagy épen folyók, hegyek s minden lelketlen tárgyak nevei határozott névmutatóval járnak együtt, p. o. a Duna, a Tisza, a Tátra, a Fáttra, a Mátra, a Kalevala, a Shahnahme; nem kivételek a nyelvtanilag megnevezett egyes szavak és bötök sem, mint ezt egyik különben nagy tudományu nyelvészünk gondolni látszik, azért: a magyar á, a kis í stb. helyett határozott akár mondatban, akár mondatrészen a névmutató elhagyásával egyszerűen csak magyar á-t, kis í-t emlegetni, csak oly hiba, mint midőn akármely lelketlen tárgyról van szó egészen egyenlő körülmények között. — Az Isten szóra nézve a forradalom előtt sajátos fogalom-zavar uralkodik vala; eredetiséget láttak benne, ha más európai népek szokásától eltérőleg s mintegy azoknál szabadelvűebben kis í-vel írják, mivel hogy nem tulajdonnév, s ezzel mégis szépen összeegyeztethetőnek találják vala, hogy a névmutatót nagy következetesen elhagyogathassák, mivel hogy ezt a nép is hol kiteszi, hol elhagyja, egészen úgy mint a német. A valóság ez: az *Isten* szó csak oly köznév ugyan mint akármelyik másik, a mi eléggé kitűnik onnan, hogy többes száma is van, és így a határozott névmutatót mind az alany- mind tárgy-esete csak úgy fölveszi mint akármelyik köznév, p. o. bűneinkkel megbántjuk az Isten; a határozatlan *egy* névmutatót pedig

csak azért nem veszi fel, mert keresztyén fogalmak szerint csak egy Istent szokás emlegetni, de elvégre igen is képzelhetni oly mondatokat, melyekben az *egy* az Isten előtt áll, p. o. olyan mint egy kis Isten stb. A határozott névmutatót azonban a népszokás üdvözléseknél, köszöntéseknél, fohászoknál gyakran el szokta hagyni, nem azért mintha tulajdonnév volna (ilyen neve a régi pogány magyarok fő istenének nem hiányzott, s ez a hegyaljai szőlő-eladási bevallásokból láthatólag Ukkon volt) hanem egyszerűen azért, mert az ily rövidke mondatok, mint: Isten áldja meg, adjon Isten jó napot, Isten hozta, Isten hírével stb. csaknem indulatszót pótolnak, de azért egyaránt mondjuk így is: csak az Isten tudja, — hogy az Isten áldjon meg, az Isten akárhová tegye, egészen úgy mint a hogy használjuk szitkozódás közben ezeket: ördög és az ördög; fene és a fene; mennykő és a mennykő. A régiebb nyelv az *ember* szót egészen úgy kezdte használni mint a hogy használtatik a németben a *man* szó, p. o. nem tudja ember mi tévő legyen, a mai nyelv mindig névmutatóval az *ember*, az *embert*.

A határozatlan tárgy-esetről kevés mondani való van; határozatlan a tárgy-eset akkor, midőn a főnévi tárgy-eset előtt határozatlan névelő vagy névmás áll, vagy pedig ezek is teljesen hiányzaunk.

A honnan nyilván való, hogy a mondat határozott- és határozatlansága a fentebb jellemeztem két tényezőn, u. m. az ige alanyi és tárgyi ragozásán, meg az igekötőkön kívül főleg a tárgy-eset előtt álló két névelő (*az* és *egy*) által van föltételezve. Hogy a jóval tekintélyesb szerep e közben a határozott névelőnek jut, nem szenved kétséget, mert *ez*, a mint láttuk, oly erővel lép fel, hogy midőn a határozatlan (*egy*) névelő tárgy-esetének eleibe kerül, ezt is tüstént határozottá alakítja át, s általában — az egyetlen tulajdonnevek tárgy-eseteinek, melyek valamint minden művelt nyelvben, úgy a magyarban is névelő nélkül állanak, kivételével, — a határozott névelő s illetőleg mutató-névmás azon elem, melynek valamely tárgy-esethez oda gondolhatása, avagy ennek nem tehetése az egyetlen biztos ismertető jele a tárgy-eset, s ez által a mondat határozott vagy határozatlan voltának is.

Ehhez viszonyítva a határozatlan tárgy-eset szerepe látszólag korlátolt, de csak látszólag, mert a valóságban oly jelentékeny, hogy bajos még csak meghatározni is, melyik számosh nyelvünkben: a határozott-e vagy pedig a határozatlan mondat?

A mit a »Nagy Szótár« a 2-ik személyi névmás tárgy-esetére vitetődő *lát-l-ak*, *szeret-l-ek* féle első személyre nézve elmond, arra nézve nézeteimet az *ik*-es igékről tartott értekezésemben adtam elő bővebben; itt elégnek tartom annyit jegyezni meg, hogy ezen alak az *l* elemnél fogva nyilván a tárgyi ragozáshoz tartozik, a mit azon körülmény, hogy a többi személyekre szolgáló alakok kihaltával ezekre az alanyi ragozást alkalmazta a nyelvcsokás, — teljességgel nem dönthet meg, s ennél fogva megkülönböztetem 1. az alanyi ragozást, 2. a személytárgyi csonka ragozást, 3. dologtárgyi ragozást.

Ime ez az én felfogásom a mondat határozottsága- és határozatlanságára nézve. Ezzel igen jól összefér az ige 2 (szerintem 3) alakjának: alanyi, (személy) tárgyi és (dolog) tárgyi ragozásra való megkülönböztetése, — ugyanis a nyelvszellem ezeket mint közegeket használja a most említett vég létesítésére.

Ellenkezésben van e felfogással a — fájdalom — korán elhunyt Riedl Szendének az »Ik-es igék«-ről tartott értekezése következő helye: »Révay volt az, ki az ugynevezett határozatlan és határozott igeragozási formát véglegesen megállapította (szerinte forma indeterminata prima és forma determinata) s mégis mai nap már tudjuk, hogy Révay ezen két igeragozási rendszert helyesen konstataálta ugyan, de annak lényegét teljesen félreismerte, mert ezen különböző igeragozási alakok létrehozásánál nem a határozatlan és határozott tárgy közti különbség, hanem egészen más logikai kategóriák szerepeltek. Révay ezen tévedése sok más tévedést vont maga után, melyek közt legjelentékenyebb az, hogy Révay felfogása a külföldre is átvándorolt, s hogy ennek folytán például a híres éjszak-ázsiai utazó és nyelvész Castrén a szamojed nyelvek tanulmányozásánál a határozatlan és határozott kategóriák iránti elfogultságában a szamojed nyelvekben mutatkozó tárgyi ragozást egészen félreértette, s különben igen-igen jeles

szamojed nyelvtenában az igeragozást oly zavarosan adja elő, hogy ezen homályban csak úgy tájékozhatjuk magunkat, ha tudjuk, hogy itt is nem *határozatlan* és *határozott* mondatokról, hanem igen is oly igealakokról van szó, melyek csak az alanyt és állítmányt foglalják magokban, tehát *egyszerűek*, azután olyanokról, melyek ezen elemeken kívül még a tárgyra való vonatkozást is tartalmazzák.

Ha itt csupán arról volna szó, micsoda elemekből vannak a szóban lévő alakok összetévé, igazat kellene adnom Riedlnek, mert semmi sem bizonyosb annál, hogy az alanyi igealak csupán csak az alanyt és állítmányt foglalja magában, ellenben a tárgyi igealak már tárgyra való vonatkozást is tartalmaz. Igen ám, de vajon akármilyen tárgyra való vonatkozást? nem ugyan, hanem mindenkor vagy személytárgyra (látlak t. i. téged vagy titeket) vagy határozott dologtárgyra (ót vagy azt) való vonatkozást; már pedig azt akármelyik franczia vagy német nyelvtenből megláthatjuk, hogy mihelyt a mondatban *je*, *la*, a németben az *ihn*, *sie* vagy *es* mutató névmások tárgy-esetei állanak az igével, a mondat ez által legott határozottá válik; mennyivel inkább így kell ennek lenni a magyarban, melynek tárgyi ragozásában ugyanezen elem már bennfoglaltatik, p. o. *ich sehe es*, magyarul: látom, *ich sehe dich*, lát-l-ak. És ez annyira így van, hogy a tárgy-esetnek (azt) kitétele nem csak nem szükséges a mondat határozottságához, hanem a kitévése sokszor hiba is. — Hozzá járul ehhez még azon szinte figyelmet érdemlő körülmény, hogy az ugynevezett alanyi igealak, bár nem foglaltatik benne a tárgy, a határozatlan tárggyal csak úgy együtt jár, mint a nélkül, ugyanis egyaránt jól mondjuk magyarul ezt: *látsz-e? látok*, mint ezt: *mit látsz? semmit sem látok, látok valamit, egy embert* stb. a homán napnál világosb, hogy az alanyi és tárgyi igealakok nyelvünkben a mondat határozott- és határozatlansága megkülönböztetésére szolgáló eszközök, és így Révay mindezeket helyesen tanította, s ha Castrén az ő szamojed nyelvtenában a magyarról a szamojed nyelvre himet varni akarva mégis megtévedett, ennek sok más oka lehetett, lehetett például az oka az, hogy Révay a nyelvtenát latinul írta, ez a nyelv pedig, melynek nem csak hogy ily alakjai

nincsenek, hanem nincs ezenkívül se határozott se határozatlan névmutatója sem (oly értelemben mint például a francziának, angolnak és németnek van) a mondat határozott és határozatlanságának előadására már csak ennél fogva is teljesen alkalmatlan s ez annyira igaz, hogy nem vélek az igazság ellen hibázni azt állítván, hogy azon ugy szólván semmi eredmény, melyet a mi 48 előtti tanodáink egészen békés viszonyok között s a nemzetiségi rajongások fel nem idézése előtt képesek voltak felmutatni a nem magyar ajku vidékeken a magyar nyelv általánosbba tételében, annak kötelezett tantárgy volta ellenére, nagy részben a magyar nyelvet latin nyelven tanítás örült gondolatának róható fel. — Növelhette a nehézséget az is, hogy a kétféle ragozás valamennyi árja nyelvben ismeretlen s így egészen új téren mozgott, s midőn a magyar nyelv segítségével akart a szamojed nyelvekre nézve eligazodni, ez neki már csak azért sem sikerülhetett, mert minden látszat arra mutat, hogy a magyar nyelv körén belül sem volt képes egészen eligazodni, s e nézet-nyilvánítással nem vélek egy oly nagy férfi emlékezetére ellen véteni, a minő Castrén valóban volt, ugyanis ezt Révaynál is ki lehet mutatni nem egy ponton, a hol a finn nyelvre nézve igen lényeges dolgokban megtévedett.

De ha ellenkezőleg lett volna is a dolog, ha a magyar nyelvet még oly alaposan bírja vala is, a nehézségek még akkor is nagyok voltak, mert azért még, hogy mind két nyelven megvan a kétféle igeragozása, még nem következik, hogy különbség nincs, a mit könnyen átláthat mindenki, a ki tudja, mily szeszélyt nem követ a nyelvszellem a ragozó nyelvekben különösen a ragozási rendszerben.*)

*) Vannak ragozó nyelvek, melyekben a mondat határozottsága és határozatlansága megkülönböztetésére külön idomok teljességgel nincsenek (török-tatár nyelvsoport), ismét mások, melyekben ez a kétfős névragozás ragaival hajtatik végre (finn-esztlapp), ismét mások, melyekben ennek eszköze az ige alanyi és tárgyi ragozása (az ugor-magyar nyelvsoport), végre mint Budenz József rendes tagtárs ur »Ugrische Sprachstudien« című igen alapos műve II-ik füzetéből látom »Determination des nomens durch affigürten artikel im mordvinischen und einigen anderen ugrischen Sprachen« a mordvin nyelvben mind a határozott és határozatlan név — mind igeragozás ki van fejlődve. (A magyaroknak

A szamojed nyelvekben jártassággal nem bírván, veszem csak a magyarhoz az ismert rokon nyelvek között legközelebb álló vogult. A magyar nyelv, midőn a tárgy nem dolog, hanem személy (1-ső és 2-ik) az ugynevezett tárgyi ragozást soha sem alkalmazza, hanem az 1-ső és 2-ik személyre az ugynevezett alanyi igeragozást, (szeretsz, szeret engem, téged), a második személyü tárgyra vitetődő első (alanyi) személynek pedig külön alakja van (szeretlek téged, titeket) ellenben a vogulban mihelyt tárgy valami, személyre mint dologra mindig a tárgyi igeragozás járja; — a magyarban a tárgy számának egyes vagy többes mivolta kimutatására külön igealak nincs, a vogulban van.**) Egy szóval két, bármily közel rokon nyelv egy-

egyedül van két külön álló névelője, a mit én, mint fentebb is kifejtém, nem hátránynak, hanem előnynek, valóságos haladásnak tartok.) És ime ezek egyszermind a legbiztosb jellemvonások, melyek az ural-altáji nagy nyelvcsalád csoportokra ágazását egymástól legalkalmasb lehetnek megkülönböztetni. Esmetársulásnál fogva eszembe jut itt ún rokonink egy kártékony előítélete, s elfogultsága, mely a finn nyelvnek a svéd nyelvvel egyező valamely sajátosságát hajlandó legott a svédből lett kölcsönzésnek tartani. Így tette volt ezt Ahlquist a bötürimmél, melyet Hunfalvy Pál rendes tag ur a vogulokról írott nagy művében helyesen rótt meg. Épen ily elfogult az ítélete a finn nyelvnek a mondat határozottságát és határozatlanságát eszközlő kétfős névragozására nézve, mely tekintetben való tévedését boldogult Blomstedt O. czáfolta meg, erősségeit részint saját észleleteiből, részint Budenz fentebb említettem kitünő művéből merítvén (Suom. Kirjallisuuden Seuran Kieli-tieteilisen Osakunnan, Keskustelemuksia II. Helsingissä 1872.) Én ennél valamivel tovább megyek, s aligha hibázom azt állítván, hogy megfordítva van a dolog: nem a finnek vették ezt a svédnek őseleitől a göthoktól, hanem megfordítva, ezek amazoktól, s e tekintetben elég az egyszerű tényre hivatkoznom, hogy illetén, a mondat határozottságát és határozatlanságát eszközlő kétfős vagy név- vagy igeragozás nélkül egy finn-ugor nyelv sincs, míg ugyanezt a régibb árja nyelvekről ily nagy általánosságban elmondani alig lehet. A göthok által ment át a francziába is, és így e nyelv egyik főbűszkesége alapjában véve a finn nép észjárata elsajátításán alapszik, ugyanez az eset az oláh nyelv kétfős nominativusával is, mely ebbe az eredetileg áltáji bolgár nyelvből jött át.

**) Pedig, hogy valamikor ilyesminek kellett lenni, a magyarban is, ha történelmet haladó időkbel való nyelvemlékek biányában egész biztossággal nem mutathatjuk is ki: a 2-ik személyi tárgyra vitetődő alanyi 1-ső személy (szeretlek) egyedül álló külön alakjából, továbbá az igeének a személyraggal ellátott főnévi tárggyal állta közben a régibb

behasonlításában hasonlóságot, egyezést egy magasb fogalomban, elvben igen is lehet találni, de nem egyszersmind a kivitelben, az alkalmazásban is. Ha tehát Castrén a szamojed igeragozás megállapításában hibázott, ily okoknak kell azt tulajdonítanunk, nem pedig annak, mintha Révay a magyar mondat határozott és határozatlanságát hibásan fogta volna fel és tanította volna.

Azt mondám fentebb, hogy a magyar nyelv tárgyi ragozása a szerint, a mint a mondatbeli tárgy személy vagy dolog, kétféle, u. m. személytárgyi és dologtárgyi, s hogy midőn a határozott mondatban névmutatóval megjelelt határozott tárgy nincs, — olyankor a dologtárgyi ragozásban vagy az *ít* vagy az *azt* mutatónév más tárgy-esete bennfoglaltatik, — s mintegy átmenetet képez a személytől (öt) a dologhoz (azt.) Ehhez még csak annyit kell hozzá adnom, hogy így állván a dolog, nem látszik elegendőnek a nyelvtanokban a dologtárgyi igealakoknál, midőn a tárgy kitéve nincs, csupán csak az *azt* mutatónév más tárgyragát mutatni fel alattomban értetődő-

irodalmi nyelvnek birtokos és birt. dolog között szigorú számbeli egyeztetést követelő használatából (p. o. a katonák fegyverök stb.) magának az irodalmi nyelvnek az alak megválasztásában egész napjainkig tartott habozásából méltán gyaníthatjuk: mert ez a habozás csak is úgy magyarázható ki, ha föl vesszük, hogy egykor az összes személyragoknak megfelelő arányban voltak a tárgyi ragozás alakjai is, a mint van ez máig is a vogulban, de idővel ezek kihaltak, a személyragok pedig teljes számban megmaradtak, s így felesleg támadott, melyre az élő nyelvnek szüksége nem lévén, tetteleg leszállított, s a velők való élés birtokviszonyban majdnem olyan a magyar népnyelvben, mint a finnben, melyben a személyragok 3-ik személyei, milyen a magyarban 4 van — (1-ső ja, je, 2-ik jok, jök, 3-ik jai, jei, 4-ik jai, jeik) emlékezetet haladó időkben csupán kettőre (nša, nšä, iansa, iansä) szállottak le, s nem is igen használtak egyébre mint egyszerű birtokos névmásoknak.

Ilyen egyszerűsítésnek azonban a magyarban olyan arányban, mint a finnben történt, végrehajtása örökre lehetetlen marad a birtokige és a sajátító rag (genitívus) hiánya miatt, melyek közül az első nyelvünkben a létige pótolja, s e közben a birt. dolog mindig személyraggal áll együtt vele, s azért az értelem zavarodása nélkül bármely egyszerűsítés lehetetlen volna; — a másodikat pedig t. i. a sajátító ragot, a tulajdonító rag és a birtokot jelentő főnévhez esatlakozó személyrag pótolják, — azért az egyszerűsítés itt is lehetetlenség, — egyebütt azonban nem csak lehetséges, hanem a nép tetteleg így is használja ezeket országszerint.

nek, hanem mulhatatlanul szükséges mind itt (a tárgy-esetben) mind a nevező esetben is kétféle 3-ik személyt és pedig egyiket (ő öt) tisztán csak személyekre, a másodikat pedig (az azt) személyekre és dolgokra egyaránt szolgálónak venni fel, a mit az előadottakon kívül más tekintetek is ajánlanak, a miről azonban más alkalommal.